

K POČÁTKŮM ČESKÉHO STRUKTURALISTICKÉHO MYŠLENÍ¹

[Památce Olega Suse]

JOSEF ZUMR, Filosofický ústav ČSAV, Praha

Studie Olega Suse z dějin české estetiky mají — ostatně tak jako i jiné jeho příspěvky k nejrůznějším sférám českého duchovního života — průkopnický význam. Jeho pronikavý intelekt dovedl odhalovat nové aspekty nebo netušené souvislosti i v otázkách, které se považovaly za vyřešené, jasné a neproblematické. Avšak nejvlastnějším jeho živlem byly problémy otevřené, sporné, diskusní. V polemice mohl jeho duch zajiskřit ironií, sarkasmem nebo vtipem a dodat tak své pravdě i estetický rozměr. Ke škodě české kultury bohužel už jen v minulém čase.

Jedním ze sporných problémů dějin české estetiky je vztah pražského strukturalismu a ruského formalismu. Sus věnoval této problematice studii *Typologie tzv. slovanského formalismu a problémy přechodu od formálních škol k strukturalismu* (1) a vrátil se k ní i v některých pozdějších statích. Studie se polemicky zaměřila proti lineárnímu odvozování českého strukturalismu z ruského formalismu, ať již tato geneze byla považována za jev kladný (jako u Victora Erlicha, který v této souvislosti mluví o „slovanském formalismu“) nebo záporný (K. Svoboda, M. Weingart, L. Štoll, Š. Vlašín). Proti stoupencům obou táborů Sus správně poukázal na to, že český strukturalismus vedle podnětů, které dostal od formální školy ruské, má svou vlastní vývojovou linii danou tradicí formové estetiky 19. století (Herbart, Zimmermann, Durdík, Hostinský) a rozšířenou o nové aspekty dílem O. Zicha, na něž pak organicky navázal J. Mukařovský.

Paralelně se Susovým úsilím jsem se na brněnské konferenci o strukturalismu v roce 1968 pokusil ukázat, že strukturální přístupy v jazykovědě a estetice nebyly u nás ojedinělým, ba ani nejpokročilejším jevem a že kolem roku 1930, který lze považovat za určitý mezník, existoval široký proud strukturálního myšlení i v jiných vědních disciplínách, zejména ve filozofii, kde byl díky J. L. Fischerovi tento směr teoreticky i metodologicky už v hlavních rysech vymezen (viz 2, s. 66 n.). V tomto příspěvku bych chtěl závěry ze své dřívější studie stručně zrekapitulovat a rozšířit je o další doklady strukturálně funkcionálních koncepcí z oblasti psychologie a pedagogiky. I v tomto případě nám půjde o situaci do a kolem roku 1930.

✱

Jazykověda je všeobecně pokládána za obor, kde se strukturálně

¹ Tato stať byla napsána pro rukopisný sborník *In memoriam* (Oleg Sus, 1924—1982). K nedožitým šedesátinám vydali kolegové, přátelé a žáci. Uspořádal L. Soldán, Brno 1984.

funkcionální principy začaly nejdříve a nejdůsledněji uplatňovat a kde také strukturalismus v Pražském lingvistickém kroužku získal velmi brzy důležitou vědeckoorganizační základnu. Toto zjištění je v zásadě správné. Čteme-li však nejdůležitější produkt koncepčního úsilí jazykovědců v tomto období, známé teze Pražského lingvistického kroužku pro slavistický kongres v roce 1929, musíme konstatovat poměrně nízký stupeň zobecnění nových metodologických principů a jejich malou diferencovanost. Vynikne to zvláště ve srovnání s obsažnou Havránkovou definicí struktury jazykových jevů v *Dodatcích k Ottovu slovníku naučnému* z r. 1940, v níž jsou už zapracovány výsledky úspěšných teoretických výzkumů z třicátých let.

Pokud jde o genezi strukturálně funkcionální koncepce v jazykovědě, je její problematika v zásadě objasněna, máme-li na mysli její imanentní stránku, počínaje činností Boudouina de Courtenay přes de Saussura až po pražskou školu a její jednotlivé představitele. Na tomto poli vykonali záslužný kus práce sami jazykovědci. Méně už jsou prozkoumány vnější podněty — a to platí i o ostatních vědních oborech, které na zrod a vývoj strukturalismu v lingvistice působili. Zde nás důkladná analýza teprve čeká, nechceme-li uvěřit nepravděpodobnému předpokladu, že tyto podněty byly minimální. Přehled přednášek proslovených v Pražském lingvistickém kroužku během prvního desetiletí jeho existence (1926—1935) by nasvědčoval okolnosti, že těchto podnětů nebylo mnoho a že jazykovědci tvořili zpočátku určitou uzavřenou společnost. Ze 119 přednášek uskutečněných v tomto období bylo pouhých 11 věnováno jiné problematice než úzce lingvistické nebo literárněvědné. Interdisciplinární problematika se poprvé objevila v roce 1928 ve vystoupení P. Bogatyreva věnovaném národopisu, pak opět až v přednášce D. Čyževského o vztahu fonologie a psychologie v roce 1930, rok 1932 je zastoupen dvěma tématy (M. Rostohar: *Psychologické základy fonetiky*; G. Becking: *Hudební věda a fonologie*), v roce 1933 přednáší D. Čyževskij o dějinách ruské filozofie, kde teoretická problematika patrně rozvíjena nebyla, v roce 1934 referuje o základech svého systému J. L. Fischer a o strukturální etnografii znovu P. Bogatyrev a teprve rok 1935 přináší tři významné události, jakými byla nesporně vystoupení E. Husserla (*Fenomenologie a jazykověda*), E. Utitze (*Řeč jako kultura*) a R. Carnapa (*O logické syntaxi*). (Viz přehled přednášek PLK v 3, s. 607). Vidíme tedy, že do roku 1930 jsou mezioborové styky jazykovědců velmi malé a spíše jen nahodilé a výrazněji stoupají až od poloviny třicátých let, můžeme-li tak usuzovat z tohoto nepřímého důkazu. Zda jejich vyšší frekvence měla vliv na prohloubení strukturální koncepce jazyka, čemuž by nasvědčoval celkový vývoj tohoto vědního oboru, by bylo ovšem nutné dokázat podrobným konkrétním rozбором.

*

Obdobnou situaci jako v jazykovědě shledáváme kolem roku 1930

i v estetice, což je pochopitelné, neboť strukturální estetika se v tomto období vyvíjela v úzké symbióze s lingvistikou.

Mukařovský v roce 1928 v úvodu k studii o *Máchově Máji* shrnuje svou pozici do těchto metodologických požadavků: 1. umělecké dílo je třeba chápat jako svébytný neredukovatelný útvar; 2. mechanistický protiklad obsahu a formy je nutno překonat dosazením dvojice téma a jazyk (pro literaturu) jako rovnoprávných složek materiálu nebo potom v širším smyslu pojetím dvojice materiál a tvárný postup; 3. estetická účinnost díla spočívá ve způsobu organizace materiálu, organizace prvků a částí, z nichž se dílo skládá.

V těchto formulacích Mukařovský nepřekračuje stanovisko české herbartovské školy, i když v bodě druhém je znát terminologický vliv ruského formalismu. Rozvinutí strukturalismu do konkrétně dialektické podoby je u Mukařovského záležitostí až třicátých a čtyřicátých let. Cesta, po níž Mukařovský k vrcholnému stadiu českého strukturálního myšlení dospěl, není ještě podrobně zmapována. Mukařovský sám k jejímu objasnění příliš nepřispěl. Jeho povšechné odkazy na domácí tradici formové estetiky od Durdíka po Zicha, na ruskou formální školu, na vývojově nutný pohyb vědeckého myšlení v nejrůznějších oborech i jmenovité citace jednotlivých osobností (Hegel, Husserl, Bühler, Christiansen, Burkamp aj.) bude nutné precizovat a konkretizovat. Po záslužné práci Chvatíkově (4) konkretizoval genezi ústředního pojmu funkce významným způsobem R. Kalivoda (5) důkazem filiace směřující k Teigovi a moderní architektuře. Důležité by bylo ovšem přihlédnout i k předteigovským teoretikům českého funkcionalismu (J. Chochol) a k teoretikům zahraničním, a to jak k funkcionalistům (Le Corbusier), tak ke konstruktivistům (M. Ginsburg). Pro ranou fázi Mukařovského vývoje je rovněž důležité zjištění M. Jankoviče v doslovu k edici Mukařovského studie *Motorické dění v poezii* (6) o specifické kontinuitě Mukařovského myšlení v předstrukturalistické a strukturalistické etapě. I to vyvrací jednostranné představy o lineárním vztahu českého strukturalismu k ruskému formalismu.

✱

Počátky strukturálního pojetí v psychologii se obvykle datují do roku 1890, kdy příští profesor Karlovy university a aklimatizovaný Pražan Christian von Ehrenfels objevil jako základní podmínku vnímání tzv. tvarové kvality, které jsou něčím jiným než pouhou sumou elementů. Ucelenější metodologická koncepce tvarového vnímání a jeho výzkumu vznikla až o čtvrtstoletí později na půdě berlínské psychologické školy v díle Koffkově a počátkem dvacátých let se na ní v berlínském prostředí podílí i pražský rodák Max Wertheimer. V jejich strukturální koncepci se uplatňuje již i funkční hledisko, zejména při řešení vztahu popud — počitek a při výkladu fyziologické podmíněnosti duševních jevů. Ob-

dobně jsou orientovány i výzkumy lipské školy tvarové psychologie, reprezentované především Kruegerem. K prosazení celostních hledisek v pojetí duševna přispěl významně, a to již v devadesátých letech 19. století, W. Dilthey. Jeho silnou stránkou byla kritika atomistické a redukcionistické experimentální psychologie, aplikující na psychiku mechanistické přírodovědecké metody. Diltheyovo pozitivní řešení problému duševna bylo však poznamenáno iracionálním principem porozumění.

Ve dvacátých letech je antimechanisticky a antinaturalisticky orientována již podstatná část evropské psychologie, i když s velkými koncepčními rozdíly (např. biologizující teorie uplatňující entelechii, duchovně personalistické koncepce, novohegelovské směry pracující s objektivním duchem apod.). Všeobecně se uznává, že duševní proces je určitá jednota, jež se nedá pochopit rozložením na atomizované elementy, že psychické jevy nejsou uspořádány podle mechanické asociační závislosti, ale na principu organické nebo strukturální souvislosti, a proto pojem psychické struktury se stává základním pojmem, a konečně, že místo mechanicky kauzálně je nutné duševní jevy vysvětlovat ze stanoviska geneticko-teleologického a funkčního v rámci příslušných struktur. Nejexaktnější výsledky přinášela v tomto směru ovšem tvarová psychologie, kterou u nás v této době propagují brněnští badatelé Mihajlo Rostohar a Ferdinand Kratina. Jejich zásluhy však spočívají spíše v konkrétní aplikaci těchto přístupů než v jejich metodickém a teoretickém rozvinutí.

Jako vysloveně koncepční duch v psychologickém myšlení se u nás koncem dvacátých let projevuje Václav Příhoda. Charakteristická pro jeho tehdejší postoj je knížka *Věda o chování* (7) a stať *Problémy teoretické psychologie* (8, s. 436 a n., 507 a n.).

Příhoda jako žák Františka Krejčího dobře poznal atomistickou psychologii vycházející z přírodovědné tradice 19. století a nepochybně si z ní odnesl požadavek exaktnosti a objektivního přístupu k duševním jevům. Avšak mnohem hlouběji na něj zapůsobila psychologie americká, kterou si důkladně osvojil při svém studijním pobytu u Thorndika a Deweye. Thorndnikův behaviorismus se mu stal východiskem nejen v názorech psychologických, ale ovlivnil také jeho pojetí teoretických základů pedagogiky. O Příhodově myslitelské potenci svědčí však skutečnost, že přes přímo fascinující vliv Thorndikovy osobnosti, kterého považoval za génia moderní vědy o člověku, dovedl podněty získané od tohoto nesporně významného myslitele kriticky přehodnotit a samostatně rozvíjet. Příznačný je pro něj celostní způsob uvažování, důsledný racionalismus a materialismus a domýšlení psychologické problematiky až k svetonázorovým důsledkům: „V pokroku lidského poznání má věda o chování význačné místo. V ní uskutečňuje sa jednota bádání o tom, k čemu animální struktura je, totiž o chování, o reakcích k podnětům. Ruší se dualismus světa niterného a světa vnějšího a restituuje se jed-

nota organická a vesmírná... Člověku se dává čestný úkol zaujmout místo v milionyletých dějinách chování. Třeba se proti takovému počínání zvedaly idealistické hlasy a vyslovovala mravní sofismata, musíme dbáti statečného slova, ke kterému se probojoval pastorův syn E. L. Thorndike: Není důstojno člověka dělat mysterium ze svého života“ (7, s. 23).

Stat *Problémy teoretické psychologie* je pokusem o filozofickou interpretaci základních teoretických a metodologických otázek tehdejšího stavu psychologického bádání. I pro ni je charakteristické polemické zaměření proti idealistickým přístupům ve výkladu psychických jevů. Kritické výhrady má Příhoda mimo jiné k Diltheyovi, Jaspersovi, Sprangerovi a Drieschovi. Odmítá psychologické směry vycházející jednostranně z vědomí: „Zdá se nám, že psychologie jako věda o vědomí, odkázaná na introspektivní analýzu, jest málo plodná“ (8, s. 439—440). Psychické zákonitosti lze adekvátněji stanovit studiem chování, protože „chování jest nejzákladnější vlastností organickou“ (8, s. 440) a vědomím je provázena jen malá část chování. Při analýze chování se dospívá k určitým prvkům, které „mají ovšem význam jenom v celku daného aktu“ (8, s. 441). Jde však o výklad tohoto celku a o genezi prvků tvořících určité šablony chování, určité útvary: zda je interpretovat objektivně, jak to činí behavioristé a útvaroví psychologové, nebo myticky, jako u Driesche a některých filozofů. „Je-li ‚smysl‘ něco předem daného nebo tvořeného entelechií, duší, dominantním činitelem, je rozhodnutí ovšem jiné, nežli je-li ‚smysl‘ výsledkem pochodu učení, zkušenosti rodové či druhové nebo náhody“ (8, s. 443—444).

Psychické jevy jsou podle Příhody — a to v souladu s míněním většiny moderních psychologů — jevy integrační. Toto pojetí poskytuje také východisko k řešení metafyzické otázky vztahu chování nebo zážitku k tělesné struktuře, neboli otázce vztahu duše a těla. K nesprávnému řešení se dospívá na základě pojmu substanciality; to vede buď k dualismu, nebo k jednostrannému monismu. Je proto třeba vycházet z pojmu aktivismu, struktury a funkce. Jen tak lze překlenout rozpor mezi tělem a duší. Chování se nedá oddělovat od struktury: „Chování jakožto změna vyvolaná změnou podnětu jest smyslem struktury: toto poznání vskutku metafyzické stále více proniká a znesnadňuje průkaz dualismu fyzická a psychická“ (8, s. 509). „Nové nazírání na organický život jako na aktivitu místo starších substancialitních úvah vidí dokonalou jednotu organickou, v níž chování jest funkcí, pro kterou tu jest struktura, jež by nebyla bez chování myslitelná“ (8, s. 513).

V této souvislosti zaujímá Příhoda také stanovisko k principiální otázce účelnosti chování a podobně jako otázku smyslu ji řeší konkrétně dialekticky a materialisticky: „Účelnost nemůže býti vysvětlovacím principem příčinnostním v psychologii, jsouc sama následkem“ (8, s. 510, 513).

Charakterizoval jsem podrobněji Příhodovu koncepci psychologie

z konce dvacátých let, protože ve své dřívější studii o počátcích českého strukturního myšlení jsem se jí nezabýval. Její mimořádný význam jsem si uvědomil až později a bez ní by byl obraz daného tématu velice neúplný. Kromě toho tato koncepce tvoří teoretický předpoklad Příhody soustavy pedagogické, která právě v roce 1930 dostává ucelenou podobu v pozoruhodném projektu racionálního školského systému, produktu vyzrálého strukturálně funkcionálního myšlení. Jde o knihu *Racionalizace školství* s podtitulem *Funkcionální organizace školské soustavy* (9). Její teoretické a metodologické principy bude nutné alespoň stručně připomenout.

Příhodovi jde o školskou soustavu, která by tvořila jednotný, hierarchicky uspořádaný, vnitřně členitý a ve vyšším slova smyslu organický systém, který by v souladu s požadavky *demokracie a lidských práv* poskytoval stejné možnosti ke vzdělání pro každého, nikoli však stejné vzdělání, a který by maximálně rozvíjel nadání a schopnosti jednotlivce ve shodě s celospolečenskými cíli.

Vlastním účelem vzdělávacího aktu je podle Příhody navodit v lidském chování takové změny, jež by vedly k morálnímu, kulturnímu, hospodářskému a sociálnímu pokroku jedince, a tím i celé společenosti. Vzdělávací akt je však proces, a proto jeho cíle a metody jsou v neustálém napětí, které spěje k *dialektickému vyrovnání*. V moderním společenském životě se ovšem odpovědnost za změny v lidském chování přenáší z rodiny a společenské skupiny na celou společnost, a proto se musí ve veřejném školství objevovat tytéž světonázorové, politické a sociální rozpory, které vyvolávají napětí ve státním a veřejném životě. A jestliže společnost má dospět k určité jednotě, v níž se polární protiklady nebudou redukovat na jediný pól, ale dialekticky se negovat, pak i školství musí usilovat o stejnou *konkrétní totalitu*, v níž se budou vnitřní rozpory vyrovnávat. Proto se ústředním problémem moderního školství stává otázka organizace, která by všechny rozdíly usměrňovala ke stále dokonalejší jednotě, aniž by z nich cokoli vylučovala, neboť by to znamenalo zničení této jednoty. Tato organizace, jež rozpory neodstraňuje, ale „ruší“ je zahrnutím do zdokonalujícího se celku, v níž jednotlivé články nejsou k celku v poměru podřízenosti, nýbrž ve vztahu funkčním, tato organizace nemůže být nastolena nahodilými změnami historicky daného, ale budována plánovitě. Plánovitě znamená podle zásad „rozumu“ (ve významu Vernunft), který svou pořádací aktivitou vnáší řád do původního chaosu smyslové zkušenosti. To je právě smyslem racionalizace školství: vytvořit rozumnou, vědeckou organizaci vzdělávacího aktu a jeho podmíněk.

Z těchto filozofických předpokladů, jak je rozvíjí v závěrečné kapitole své knihy, přistupuje Příhoda k základním problémům výstavby školství, které se mu koncentrují do tří základních principů.

Prvním principem je idea jednotné, na všech čtyřech stupních vnitřně diferencované školy. Na diferenciaci je třeba pohlížet jako na funkci

živého celku. Je prostředkem, jímž může společnost dosáhnout právní, politické a morální rovnosti všech svých členů. Čím více je moderní školská soustava diferencovaná a čím více vnitřních rozporů je schopna absorbovat (dialekticky negovat, „aufheben“), tím je jednotnější a v tomto smyslu koresponduje také s požadavkem vnitřně diferencované jednoty celé společnosti.

Druhým principem je idea produktivní a individuální pracovní školy, která vytváří smysluplný celek z jednoty práce, povinnosti a hry a z jednoty individuální a kolektivní práce. Také školní život má tvořit konkrétní totalitu, která co nejvíce přiblíží školní práci přirozeným podmínkám veškeré mimoškolní činnosti. Nová didaktika se musí řídit pravidlem: přirozená situace — přirozená reakce. Jen tím získá školní činnost hodnotný obsah a smysl. Racionalizovaná pracovní škola je s ideou jednoty nejen v souladu, ale pro svůj funkční charakter je přímo jejím předpokladem.

Třetím principem je idea společenské školy, která tvoří protiklad a doplněk individuálního zaměření výuky, a prostřednictvím žákovské samosprávy, jakési společenské buňky, vychovává ke kolektivismu. Také ve společenské škole zjišťujeme různé rozpory, zvláště rozpor mezi svobodou a autoritou, mezi jednotlivcem a společností a mezi zájmem a povinností. Rovněž tyto rozpory tendují k vyrovnání. Avšak skutečně se mohou vyrovnat jen tehdy, jestliže jejich jednotlivé póly dojdou plného uplatnění a rozvinutí, aby mohly být negovány ve vyšším a života-schopném celku. Konkrétní svoboda potřebuje ke svému naplnění autoritu a obdobně musí také konkrétní společnost respektovat individualitu každého svého člena, neboť každá skutečná totalita vyrůstá z vyrovnání soupeřících sil.

Racionalizace školství požaduje tedy větší přizpůsobení školské soustavy individualitě každého žáka, ale zároveň také proniknutí společnosti jako celku do celé soustavy. Přispívá k individualizaci školství a současně i k jeho správně pochopené socializaci, kdežto takzvaná totalizace školství, která vědomě obětuje zájmy individua zájmům pospolitosti, projeví se nakonec nutně jako protispoolečenská.

Příhodův způsob myšlení připomíná svou konkrétní dialektičností „klasického“ Mukařovského z období *Estetické funkce, normy a hodnoty*. „Klasický“ Příhoda vypracovává však svůj koncept strukturální pedagogiky už o pět let dříve. Patrně mu v českém myšlení náleží i prvenství v metodologické práci s pojmem konkrétní totality. Zda je v tom inspirován Marxem nebo jinými mysliteli vycházejícími z hegelovské tradice, nelze zatím s určitostí tvrdit. Jisté však je, že Příhoda v této době jako teoreticky vzdělaný sociální demokrat Marxe a marxismus zná a jeho vliv se u něho stále více projevuje. A když po roce 1945 promýšlí uplatnění své pedagogické soustavy v podmínkách socialistické společnosti, s tvůrčím marxismem se dále sbližuje. Je to cesta organická a logická, neboť její počátky spadají už do přelomu dvacátých a tři-

cátých let. V tom je další obdoba s Mukařovského vývojem v oblasti estetiky. Další, už méně radostná obdoba je v tom, že unikátní strukturalistickodialektická koncepce obou vynikajících myslitelů byla po roce 1948 stalinskými dogmatiky rozdupána. A zatímco Mukařovského dílo je u nás přes všechny překážky a odpor nedůvtipných duchů v podstatě rehabilitováno a ve světě plně uznáno, Příhoda pedagogická soustava je ideology českého školství stále ještě tabuizována. Potěšitelné je, že v šedesátých a sedmdesátých letech našla publicitu alespoň monumentální čtyřsvazková *Ontogeneze lidské psychiky*, ojedinělé dílo světové psychologické literatury. Avšak neporušujme chronologii a vraťme se do roku 1930.

Příhoda vyšel z pozitivismu a přes pragmatismus dospěl ke své dynamické dialektické strukturologii. Pragmatické období v jeho vývoji nebylo bezvýznamnou epizodou. Pro svou budoucí soustavu z něho dovedl vytěžit maximum. Učení o plasticitě světa, o jeho tvárnosti, zdůvodněné požadavkem přísné empiričnosti a podepřené činorodým voluntarismem, muselo být inspirativní pro pedagoga, jemuž šlo o ztvárňování lidských charakterů, i pro myslitele, který domýšlel i společenské důsledky svého učitelského působení. Zde se Příhoda stýká s jiným významným českým myslitelem, kterého pragmatismus svým důrazem na společenskou aktivitu dovedl až k originálnímu strukturálnímu konceptu sociálně spravedlivé společnosti. Jde o J. L. Fischera.

Příhoda nebyl sám, kdo v českém prostředí prosazoval strukturní pojetí výchovy. Z tohoto hlediska bude nutné zhodnotit i dílo Sergeje Hessena, působícího tehdy v Čechách, avšak jeho nejdůležitější teoretické práce vycházely až v průběhu třicátých let, a tím už vybočují z našeho tématu.

✱

Dějiny strukturního přístupu, jak se projevoval v teoretických koncepcích české sociologie třicátých a čtyřicátých let, zpracovali záslužným způsobem brněnští badatelé dr. Obrdlíková a doc. Macků, zejména pokud jde o dílo Arnošta Bláhy a zčásti i Emanuela Chalupného. Bláhova koncepce federativního strukturalismu dozrává do ucelené podoby až v druhé polovině třicátých let, i když funkční hledisko uplatňuje Bláha již ve svých pracích z let dvacátých. Chalupného dílo jako celek zůstává stále ještě velkým dluhem české filozofické historiografie.

Ve svém referátu na brněnské konferenci jsem upozornil na určité prvky funkčního pojetí v Lindnerově interpretaci pojmu sociálního vědomí. Dějiny české sociologie nejsou v úplnosti zdaleka probádány, a tak zatím zůstává otevřená otázka, zda by se dala i v sociologii rekonstruovat určitá „herbartovská“ linie myšlení o společnosti, podobně jako tomu je v české estetice.

K postupnému prosazování strukturního hlediska v sociologii přispěl

v průběhu dvacátých let také Josef Ludvík Fischer, a to ve dvojím ohledu. Předně v roce 1927 metodickým požadavkem antiredukcionismu, podle něhož nelze vyšší a složitější útvary převádět na nižší a jednodušší (*Budoucnost evropské kultury*), jak to činí různé mechanistické koncepce. A za druhé, v roce 1929 (*Dvě kapitoly k Masarykově sociologii*) novou interpretací Comtova pojmu sociálního konsensu jako určitého celostního autoreglativního principu, jemuž je podřízeno sociální dění a který je zároveň ústředním metodologickým pojmem sociologie jako vědy. Fischerovo sociologické bádání však probíhá v úzké souvislosti s jeho vývojem filozofickým a nedá se od něho izolovat. Proto se o něm chci zmínit v závěru tohoto přehledu.

✱

Označil jsem rok 1930 za určitý mezník ve vývoji strukturálního myšlení v českých zemích. Stalo se tak proto, že v únoru tohoto roku přednesl J. L. Fischer ve Filosofické jednotě teze své koncepce nazvané *O dvojím řádu*. I když šlo jen o tezovitě, dosud podrobně nerozpracované vyjádření určitých principů, je nutno vidět, že se tu objevila nová koncepce, která už nepojímala strukturalismus jako pouhý vědecký metodologický princip, ale jako novou kulturní orientaci, jako filozofii a světový názor, mající obsáhnout celý společenský život. Strukturalismus se tu rozšířil o explicitní ideologický rozměr a pretendoval na to, stát se ideologií socialistické levice, když navrhl vedle nové teorie poznání i řešení klíčových společenských problémů doby, totiž vystřídání kapitalistické ekonomiky ekonomickým strukturalismem, splňujícím požadavky socialismu, a nahrazení liberalismu strukturální demokracií, respektující jak zájmy celku, tak všestranný rozvoj individua, tak, aby nabyl „v každém ohledu převahy lidský zřetel, sloužící za vedoucí výkladový princip teoretického strukturalismu stejně jako za vedoucí princip celé sociální skladby“ (10, s. 353). Tyto myšlenky J. L. Fischer rozpracoval bezprostředně po roce 1930 v knihách *Základy poznání* (1931), *Zrcadlo doby* (1932) a *Krise demokracie* (1933), jež zůstávají trvalou hodnotou českého filozofického myšlení.

J. L. Fischer nebyl jediný český filozof, který promýšlel strukturalistické kategorie, i když v tomto směru dospěl nejdále. Paralelně s ním byl do tohoto proudu stále více vtahován například i Josef Tvrdý, jak v poslední době přesvědčivě dokázal ve své knize Jiří Gabriel. Prvky strukturalního myšlení najdeme rovněž u Karla Engliše, který bývá někdy uváděn jako jeden z inspirátorů celostní koncepce v jazykovědě, avšak jeho přínos tomuto směru na objektivní zhodnocení teprve čeká.

Mimo jakoukoli pochybnost je ovšem fakt, že se od roku 1930 strukturalní myšlení rozlévá širokým proudem do nejrůznějších odvětví české vědy a že mu naše věda vděčí za své, v některých případech i světové

úspěchy. Připomenout několik stále ještě nedocenených průkopníků tohoto směru bylo také smyslem tohoto příspěvku.

LITERATURA

1. SUS, O.: Typologie tzv. slovanského formalismu a problémy přechodu od formálních škol k strukturalismu. In: Čs. přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů. Praha 1968.
2. ZUMR, J.: Vývoj českého strukturálního myšlení do roku 1930. In: Filozofický časopis 1969, č. 1.
3. Sound, sign and meaning. Vyd. Lad. Matejka, University of Michigan 1976.
4. CHVATÍK, K.: Tschechoslowakischer Strukturalismus. Mnichov 1981.
5. KALIVODA, R.: Cesta estetického myšlení Jana Mukařovského. In: Sborník k šedesátinám M. Drozdy a J. Honzíka. Praha 1984. Též In: Česká literatura 1990, č. 3.
6. MUKAŘOVSKÝ, J.: Motorické dění v poezii. Praha 1984.
7. PŘÍHODA, V.: Věda o chování. Praha 1928.
8. PŘÍHODA, V.: Problémy teoretické psychologie. In: Česká mysl, XXV, 1929.
9. PŘÍHODA, V.: Racionalizace školství. Funkcionální organizace školské soustavy Praha 1930.
10. FISCHER, J. L.: O dvojím řádu. In: Česká mysl, 1930.

ZUM AUSGANGSPUNKT DES TSCHECHISCHEN STRUKTURALISTISCHEN DENKENS

Josef Zumr

Zu den grössten Erfolgen des tschechischen theoretischen Denkens des 20. Jahrhunderts gehört die Ausarbeitung der theoretischen und methodologischen Prinzipien des Strukturalismus. Allgemein ist das Verdienst des Prager Linguistischen Kreises um die Durchsetzung dieser Richtung in Sprachwissenschaft anerkannt. Parallel zur Linguistik hat J. Mukařovský die strukturelle Konzeption in Ästhetik entwickelt. Diese beiden Bereiche sind aber nicht die einzigen gewesen, wo sich der Strukturalismus durchgesetzt hatte. Er ist auf einem breiten theoretischen Grundlage gewachsen und im Jahre 1930 hatte er schon eine durchdachte und begründete Konzeption gebildet, die in eine ganze Reihe der Wissenschaftsbereichen hinübergrift. In unserer Studie ist die überwiegende Aufmerksamkeit der Psychologie und der Pädagogik gewidmet, die bisher bei der Erforschung der Geschichte des Strukturalismus in Böhmen unterlassen war. In diesen beiden Bereichen sind die Grundlagen der strukturalistischen Auffassung mit dem Namen Václav Příhoda's (1889—1979) verbunden, der seine strukturelle Konzeption der Psychologie in seiner Arbeit *Probleme der theoretischen Psychologie* (1929) und seine Konzeption der Pädagogik in der Schrift *Rationalisierung des Schulwesens* (1930) dargelegt hat. Im letzten Teil unserer Studie ist ein Beitrag J. L. Fischers zur strukturellen Konzeption der Soziologie und der Philosophie in seinen vor 1930 entstandenen Werken kurzgefasst bewertet.